

281

December '19 / Januari '20

Silence

Stuifduin Lommel, Predikheren Mechelen, Sports and nautical centre Péronnes + interview Go Hasegawa

Aan de rand van het stadsgeheugen

Vanaf het prille begin van zijn bestaan heeft de mens plaatsen en kunstwerken gecreëerd om te gedenken. Er zijn overal sporen van te vinden, vooral in de stad, tekens die verwijzen naar het verleden. Die gedenkplekken hebben zelf ook een verhaal en zijn verankerd in een bepaalde tijdgeest. Terwijl monumenten vroeger in de stad een centrale plaats innamen, vinden we ze vandaag eerder terug op verborgen en onverwachte plekken, of aan de rand van de stad. In Brussel worden de slachtoffers van de recentelijke aanslagen herdacht op verschillende plaatsen, opgenomen in het bestaande weefsel.

Guillaume Vanneste

EN Throughout history, humanity has created places, works to remember. Cities are thus full of traces, of signs guiding the living to the past. But these sites of memory also have a history, a date. Far from the monumental and centralized registers of yesterday, commemorations today take root on the periphery, in the margins, or appear in the midst of everyday life. Let's take a walk through Brussels and its contemporary evocations, between fragments, altered forms and insertions in the landscape.

↘ Bureau Bas Smets, Brussels Human rights monument Urbis et Orbi, Tour and Taxis, 2018

↓ Bureau Bas Smets, Brussels Memorial 22/03, Sonian Forest, 2017

In het boek *L'art de la mémoire, le territoire et l'architecture* onderzoekt Sébastien Marot het verband tussen het collectieve geheugen en het ruimtelijke kader, en hoe elke periode op een andere manier een plek en een vorm geeft aan de grote gebeurtenissen van de tijd. Hij vertelt ook hoe de Grieken en later de Romeinen de *ars memorativa* beoefenden, namelijk de kunst van het herinneren, waarbij je een argumentatie aan een ruimtelijke structuur verbindt om ze zo beter te onthouden. In zijn boek onderzoekt hij die verbanden in een hedendaagse, voorstedelijke omgeving, waarbij hij het geheugen ziet als vierde dimensie. Vandaag schipperen gedenkplekken tussen een herinnering aan een ver verleden enerzijds, en de materialisatie van een recente gebeurtenis die appelleert aan ons collectief waardesysteem anderzijds.

De locus van het collectieve geheugen

De manier waarop een stad werd gebouwd, zegt iets over het collectieve geheugen en de waarden van een samenleving. Dat collectieve geheugen van de stad vind je op elk kruispunt, in een overblijfsel van een gemene muur, in de krochten van paleizen of op lege plekken en pleinen. De stad is de plaats van de altijd aanwezige herinnering, zij het door analogie of overeenkomst, maar door geheugenverlies vergeet ze soms wat er was of wat er is gebeurd. Het monument

dient om deze herinnering levend te houden. Zoals Alois Riegl in zijn werkstuk *Der Moderne Denkmalkultur* uit 1903 beschrijft, draagt het monument een waarde van bewuste herinnering in zich. Het monument wordt een drager van de collectieve waarden en normen van onze samenleving.

Het woord 'monument' doet ons niet meteen denken aan 'zich herinneren'. Toch is de term afkomstig van het Latijnse woord *monere*: zich herinneren, waarschuwen. Andere begrippen leggen wel het verband met een herinnering (*memorial* of *Denkmal*), of met een plek (gedenkplaats). De taak van die gedenkplaatsen is om mensen te doen herinneren, deelgenoot te maken van een gemeenschap. Gespannen tussen de mogelijkheid om een betekenis over te brengen en ook een stilzwijgend object te zijn, bespeelt het monument verschillende registers: stenen in een cirkel, obelisk, gedenkplaten, standbeelden en landschappen.

In Brussel zijn er tal van dit soort monumenten en gedenktekens te vinden. Ze staan aan het einde van een grote verkeersas of aan de rand van een park. Kolommen, stèles, versteende soldaten of onbeweeglijke muzen. In maart 2016 werd de stad getroffen door vreselijke, terroristische aanslagen. Een reeks kunstwerken verwijst naar deze gebeurtenissen, met de bedoeling er blijvend aan te herinneren en onze collectieve waarden te markeren. Er werden recentelijk

ook enkele andere monumenten opgericht, die niets met de aanslagen te maken hebben, maar evenwel dienen om iets of iemand te herdenken. Waar bevinden de gedenkplaatsen zich in de hedendaagse metropool en in welke vorm? Een korte inventaris van recente gedenkplekken in Brussel, versnipperd in het gelaagde weefsel van de stad, telkens in een andere gedaante.

Herinneringen in het bos

Aan de rand van het eeuwenoude beukenbos van het Zonenwoud, dat met zijn aangelegde dreven stedenbouwkundig mee is gegroeid met de stad Brussel, bevinden zich twee concentrische cirkels van stenen en berken. Het kunstwerk is opgericht ter nagedachtenis van de 32 slachtoffers van de aanslagen van 22 maart 2016. Tweëndertig berken vormen een perfecte buitencirkel waarbij elke boom overeenkomt met een steen van de binnencirkel, een bank waarop je kunt zitten. Het is een sterk geometrisch beeld, dat onder meer verwijst naar die andere stenen cirkel aan de andere kant van het bos, een eerbetoon aan elf boswachters die gesneuveld zijn in de Eerste Wereldoorlog. De sterke, snelgroeiende

berken weerspiegelen de kracht om weer op te staan. Bureau Bas Smets, ontwerper van het project, legt uit dat berken de eerste bomen zijn die na een brand weer groeien. Subtiel ingewerkt in de glooiing van het landschap, liggen de stenen er om te blijven. Deze plek is meer dan een landschappelijke ingreep; het is een plek van bezinning voor de grootstad.

Bij Thurn en Taxis plaatste hetzelfde bureau het werk *Urbi et Orbi*, een obelisk omringd door naaldbomen. Op de kruising van het nieuwe stadsdeel en het park staat de versteende boom met delen in verschillende kleuren waarop de dertig artikels van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in vier talen zijn gegraveerd, tot wel twaalf meter hoog. Het is een ankerpunt voor wie zijn weg zoekt in dit gebied in volle ontwikkeling. De inhuldiging van de gedenksteen vond plaats op de dag van het zeventigjarige bestaan van de mensenrechten. Het hele park wordt door deze ingreep een monumentale sokkel. Op initiatief van het ministerie van Milieu werden deze twee subtiele interventies plaatsen van rust en stilte. Voor deze monumenten putte men volop uit de grammatica van het landschap om sobere projecten met een maatschappelijke waarde te creëren.

↙
Benoît van Innis,
Maelbeek metro
station, 2016

Het geheugen van de vorm

In 1999 renoveerden architecten Henk De Smet en Paul Vermeulen het metrostation Maelbeek, samen met kunstenaar Benoît van Innis, die zwarte gezichten tekende op de witte faiencetegels langs de sporen. Hun ambitie was om kunst een plaats te geven te midden van het dagelijks leven. De gezichten van Van Innis werden na de aanslag van 2016 een verpersoonlijking van de slachtoffers. De melancholie van de oorspronkelijke zwarte tekeningen is ook terug te vinden in een nieuw toegevoegde interventie van de kunstenaar ter herdenking van de slachtoffers: een olijfboom die zich vertakt uit een gedicht van Federico García Lorca. De boom heeft dezelfde stijl als de gezichten en is van een verfijnde eenvoud. Vanuit de diepste rouw verbindt de boom het ondergrondse station met de bovenstad, waar het kunstwerk van Lotte Van den Audenaeren zich onder de Maelbeekbrug bevindt: een projectie van de woorden *Forget & Remember*. Het kunstwerk is geen gedenkteken voor de aanslagen, maar verwijst wel naar de notie van herinneren. Tussen de poëzie van de tekeningen en het gedicht enerzijds en de banaliteit van de faiencetegels anderzijds presenteert Benoît van Innis de herinnering in een gewone vorm, waardoor het een bijzondere gevoeligheid krijgt.

Een beetje verder in de Wetstraat, in de voetgangerszone tussen Jubelpark en Schumanplein, staat een ander monument ter nagedachtenis van de aanslagen van 2016. Het is een werk dat beeldhouwer Jean-Henri Compère samen met architecten Samyn and Partners heeft ontworpen. Het is een langwerpige stalen structuur, waarvan het oppervlak geblutst is maar effen en glad wordt naarmate het naar de hemel oprijst. Het werk staat verloren in de chaos van straatmeubilair en de witte ruis van de omringende gebouwen van de EU, tussen de koude kantoorramen van deze generische zakenwijk en het perspectief van de verkeersas tussen het centrum en de bogen van het park.

In Zaventem werd *Flight in Mind*, het majestueuze beeldhouwwerk van Olivier Strebelle in de vertrekhal van de luchthaven, beschadigd tijdens de explosies in 2016. Die littekens werden bewust bewaard: het beeld is gehavend, als een gewond lichaam. Het werd naar buiten verplaatst en staat vandaag op een berm tussen de oprit van de snelweg en een parkeergarage voor reizigers. Het beeldhouwwerk staat open en vrij in het landschap, zichtbaar vanaf de Ring, te midden van het suburbane weefsel.

↓
Jean-Henri Compère
and Samyn and
Partners, Memorial
22/03, Rond-point
Schuman, 2017

Deze drie werken aanvaarden dat hun materie verandert en dat ze onvolmaakt zijn, als een metafoor voor menselijke veerkracht ten overstaan van rouw. Fragmenten die in een gewone vorm verankering zoeken in de hedendaagse realiteit.

De geest, de ruïne en het eigentijdse monument

De stad is bevolkt door de geesten en restanten uit het verleden, in een strijd tegen de vergetelheid. Herinneringen zonder plek of plaatsen waarvan we de betekenis langzaam vergeten. Zo verwijst de ruïne naar onze verloren waarden, en de geesten naar de waarden die we ons nooit eigen hebben gemaakt. Zonder testamenten worden sommige herinneringen verbannen naar de periferie van het geheugen van de stad. Zo bestaan er nog steeds te weinig monumenten voor vrouwen of monumenten die in het teken staan van genderdiversiteit. Ook straatnamen van vrouwen ontbreken. Tegelijk blijkt ons koloniaal verleden voor controverser te zorgen. Via rechtszaken en protesten wordt een plaats voor die geschiedenis opgeëist: borstbeelden van Leopold II worden verwijderd, men creëert een tijdelijk Lumumba-plein, mannelijke straatnamen worden vervangen door vrouwelijke namen, enzovoort. De monumenten in de publieke ruimte vertellen een verhaal en bepalen wat we ons (zullen) herinneren. Het is een culturele en politieke constructie van het verleden en de toekomst. Het voortdurend (her)lezen en (her)schrijven van de (toekomstige) geschiedenis impliceert een enorme verantwoordelijkheid van een samenleving om te zorgen voor diversiteit en emancipatie.

Of het nu gaat om de begraafplaats van Aldo Rossi, het grafmonument voor Newton ontworpen door Etienne-Louis Boullée, of de piramiden van Gizeh. Het zijn allemaal be-

langrijke monumenten, ontworpen in de tijdgeest van toen. In ons digitale tijdperk kunnen we alles wat we ons willen herinneren en bewaren, opslaan in een datacenter. Het zijn de graftombes van vandaag. Tegelijk maken ze plaats voor een andere, hedendaagse manier van herdenken en een ander soort monumenten, meestal aan de rand van de stad: op een luchthaven, in een bos, in een metrotunnel of op een braakliggend terrein. Het is een verschuiving van een traditionele, centrale plek voor een monument naar een plaats waar het leven van alledag zich afspeelt. Zoals de *Stolpersteine* – de struikelstenen met hun metalen, gegraveerde naamplaatje – die opduiken tussen de straatstenen, de meest bescheiden en gewone plaats van de stad. Deze gedenktekens van kunstenaar Gunter Demnig zijn terug te vinden in verscheidene steden en duiden telkens aan waar slachtoffers van het naziregime hebben gewoond. Een vorm van toepasbaar geheugen, die het belang van een plek overschrijdt door overal tegelijk te zijn.

Het feit dat deze hedendaagse gedenktekens geen centrale plek in de stad meer toegewezen krijgen en geen monumentale (in de modernistische zin van het woord) vorm meer hoeven aan te nemen, maakt het misschien soms moeilijk om letterlijk stil te staan bij het gebeuren. Toch kan, zoals Riegl beschreef aan het eind van zijn boek, onze eigentijdse manier van herdenken en monumenten oprichten in een alledaagse vorm, erg waardevol zijn. Het hedendaagse monument verbreedt de definitie van publieke ruimte en metropool, en betreft ook de voorstad in het mechanisme om herinneringen te creëren.▲■●

In samenwerking met **BOUWMEESTERMAITREARCHITECTE**

↳ Olivier Strebelle,
Flight in Mind,
Zaventem, 2017

© Krimkels

IMAGINE ...

Ramen, deuren en glasgevels
van Reynaers Aluminium
in al uw ontwerpen.

Binnenstappen in een gebouw dat er nog niet staat. Dat zich in de ontwerpfase bevindt. Maar toch sta je daar. Neem je elk detail in je op. Ervaar je de ruimtes. En je bent er niet alleen. Naast je staan jouw bouwpartners, allemaal in die virtuele wereld. Overleg is mogelijk. Aanpassingen worden in real-time aangebracht. Allemaal in jouw ontwerp. Allemaal in de Reynaers campus.

R
REYNAERS
aluminium

Info & inspiratie
op reynaers.be